

Müstəqillik dövründə Azərbaycanın dövlət informasiya siyasəti

Xalid Niyazov

AMEA İnsan Hüquqları üzrə Elmi-Tədqiqat İnstitutu

xalid-555@mail.ru

Xülasə— Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin qurulması dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən birini təşkil edir. Son illər bu istiqamətdə həyata keçirilən dövlət informasiya siyasətinin məzmunu xeyli genişlənmişdir. Məqalədə müstəqillik dövründə Azərbaycanın informasiya siyasətinin mahiyyəti, əsas məqsədləri, vəzifələri, prioritetləri və bazis elementləri analiz edilir.

Açar sözlər— *informasiya siyasəti; informasiya cəmiyyəti; normativ-hüquqi baza; informasiya infrastruktur*

Dövlət informasiya siyasəti adı altında əsas etibarlı ilə kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyəti ilə bağlı məsələlər nəzərdə tutulsa da, son illərdə bu anlayış daha geniş məzmun kəsb etməyə başlamışdır. Dövlət informasiya siyasətinin məzmununa vətəndaşların və təşkilatların ölkə Konstitusiyası ilə informasiyaya çıxış hüququnun təsbit olunması, eləcə də informasiya təhlükəsizliyinin bəzi aspektləri də daxil edilmişdir. Bu mənada dövlətin informasiya siyasəti cəmiyyətin siyasi sisteminin tipi ilə vəhdət şəklində öyrənilir.

İnformasiya siyasəti dedikdə onun iqtisadi, hərbi, sosial və digər növləri fərqləndirilir. Lakin informasiya siyasəti siyasi təcrübə və siyasi nəzəriyyə ilə müqayisədə nisbətən gənc sahədir. Bu səbəbdən tədqiqatçılar sözügedən anlayışın müəyyən edilməsinin vahid formulu ətrafında hələ də vahid mövqeyə gəlməmişlər. Ən geniş yayılmış yanaşma belədir ki, dövlətin informasiya siyasəti vətəndaşların informasiyaya Konstitusiyaya çıxış hüququnun təmin edilməsinə yönələn siyasi, hüquqi, iqtisadi, sosial-mədəni tədbirlərin məcmusudur. İnformasiya siyasətini qarşıya qoyulan siyasi hədəflərə çatmaq üçün siyasi təsir və vasitə kimi də nəzərdən keçirtmək mümkündür: bu halda informasiya siyasətinin subyektləri informasiyanın köməyi ilə insanların şüuruna, psixikasına, davranışlarına dövlət və vətəndaş cəmiyyəti, eləcə də öz fərdi maraqları çərçivəsində təsir göstərmək iqtidarındadırlar [1].

Y.A. Nisnevici informasiya siyasətinin mahiyyətini cəmiyyətin ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi həyat sferalarında qarşılıqlı informasiya münasibətlərində və onları tənzimləyən proseslərin təkmilləşdirilməsində axtarır. Bu zaman o, sözügedən siyasətə hakimiyyət tərəfindən işlənilib hazırlanan və həyata keçirilən strategiyada, taktikada, dövlət idarəçiliyinin vəzifələrində, idarəetmə qərarlarında və onun reallaşma metodlarında əks olunan milli maraqların məcmusu kimi yanaşır [2]. İ.Melyuxin isə dövlətin informasiya siyasətini təkcə telekommunikasiya, informasiya sistemi və ya kütləvi informasiya vasitələrini əhatə etməyən, eyni zamanda informasiyanın bütün növlərinin – işgüzar, əyləncəli, elmi-yaradıcı, yenilikçi və s. formalarının yaradılması, qorunması, emalı, nümayişi, ötürülməsi ilə bağlı bütün istehsal və əlaqə prosesinin

məcmusu, dövlət orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyən institut kimi müəyyən edir [3].

Beləliklə, ümumi nəticə kimi qeyd etmək olar ki, dövlətin informasiya siyasəti dedikdə, əsas etibarlı ilə hakimiyyət orqanlarının informasiya sektorunun inkişafına yönəlmiş tənzimləyici fəaliyyəti başa düşülür. Burada informasiya texnologiyalarının, informasiya infrastrukturunun və informasiya resurslarının formalaşdırılması sisteminin yaradılması və tətbiq edilməsi üçün elmi-texniki, istehsal-texnoloji və təşkilati-iqtisadi şəraitin yaradılmasını təmin etmək yeni əsrin əsas tələblərindən biri kimi yer alır.

Ötən əsrin son onilliyində növbəti dəfə suverenliyini qazanan Azərbaycanın iqtisadi inkişafın mahiyyət və keyfiyyəti etibarlı yeni mərhələyə, vətəndaş cəmiyyəti və hüquqi dövlət quruculuğuna keçməsi isə informasiyaya geniş ictimai tələbat yaratmışdır. Bu da öz növbəsində dövlət tərəfindən informasiya siyasətinin işlənilib hazırlanması və reallaşdırılmasını ən aktual hallardan biri kimi həm cəmiyyət, həm də hakimiyyət qarşısında qoymuşdur. İnsanların, cəmiyyətin məlumat almaq hüququnu daim yüksək qiymətləndirən ümummilli lider Heydər Əliyev qeyd olunan istiqamətdə təməlini qoyduğu siyasətin əsas məqsədlərinə bu sahədə hüquqi əsasların yaradılması, insan amilinin inkişafı, vətəndaşların məlumat almaq istəyi, onu yaymaq və istifadə etmək hüquqlarının genişlənməsi, ölkənin iqtisadi, sosial və intellektual potensialının möhkəmlən-dirilməsi, informasiya və biliklərə əsaslanan, rəqabətə davamlı iqtisadiyyatın qurulması kimi fundamental məsələlər daxil olmuşdur.

Həyata keçirilən kompleks tədbirlər nəticəsində Azərbaycanda bu sahədə də böyük nailiyyətlər əldə olunmuş, xüsusən də yeni texnologiyaların geniş yayılması üçün böyük investisiya sərf edilmişdir. İnformasiya siyasətinin əsas obyekt və subyektlərindən olan mediaya, jurnalistlərin əməyinə isə ümummilli lider Heydər Əliyev hər zaman xüsusi həssaslıqla yanaşmışdır: "Jurnalist əməyi qeyri-adi əməkdir, olduqca böyük, zəhmətli əməkdir, çox səylər göstərilməsini, hətta cəsurluq, hünər, fədakarlıq tələb edən əməkdir, öz peşəsinə vurğunluq tələb edən əməkdir"[4].

Müstəqillik dövründə dövlət informasiya siyasətinin normativ hüquqi əsasının yaradılması istiqamətində də genişmiqyaslı işlər görülmüşdür. 1995-ci ildə referendum yolu ilə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədi kimi təsbit edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 50-ci maddəsinə uyğun olaraq hər kəsin istədiyi məlumatı qanuni yolla

axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq azadlığı vardır [5].

Bununla yanaşı, ümummilli lider Heydər Əliyevin 1998-ci il 22 iyun tarixli “İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı”, onun qəbulundan az sonra Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 6 avqust 1998-ci il tarixdə imzalanan “Azərbaycan Respublikasında söz, fikir və mətbuat azadlığının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” fərman xüsusi qeyd olunmalıdır [6]. Məhz sonuncu fərman kütləvi informasiya vasitələrini senzurasız azad etmişdir. Mətbuat üzərində dövlət senzurasının ləğvi barədə fərman kütləvi informasiya vasitələrinin sürətli inkişafına ciddi təkan verməklə yanaşı, cəmiyyətin həyatında onların səmərəli rolunun artırılması sahəsində geniş dövlət proqramının əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdir.

Bu fərmanla yanaşı “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında”, “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında”, “Televiziya və radio yayımı haqqında”, “İnformasiya azadlığı haqqında”, “İctimai televiziya və radio yayımı haqqında” qanunlar qəbul edilmiş, bu zaman Avropa Şurasının konstruktiv rəy və təklifləri nəzərə alınmışdır. Ümumiyyətlə, kütləvi informasiya vasitələri haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” Qanundan, “Televiziya və radio yayımı haqqında”, “Məlumat azadlığı haqqında”, “Vətəndaşların müraciətlərinə baxılma qaydası haqqında”, “Rabitə haqqında”, “Dövlət sirri haqqında”, “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunlarından, habelə digər müvafiq qanunvericilik aktlarından ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrlə həmin qanun arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir. Bu da KİV sahəsində ölkəmizdə təkmil qanunvericilik bazasının formalaşdırılmasından xəbər verir.

Bütün bunlar həm də dövlətin informasiya siyasətinin məzmununa ciddi təsir göstərərək cəmiyyətin, onun siyasi institutlarının, o cümlədən KİV-in məlumat əldə etmək hüququnun təsbit edilməsinin qanuni əsaslarını yaratmışdır. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 2008-ci il 31 iyul tarixli “Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına dövlət dəstəyi konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında” sərəncamı isə söz azadlığının inkişafına yeni töhfə olmuşdur [7]. Bununla, dövlətin informasiya siyasətinin əsas mahiyyəti kimi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında əks olunmuş fikir, söz və məlumat azadlığının, vətəndaşların informasiya əldə etmək hüququnun ardıcıl və tam təmin edilməsi istiqamətində yeni bir mərhələnin başladığını söyləmək olar.

Siyasi sistemdə kütləvi informasiya vasitələrinin oynadığı mühüm rol, onun siyasi həyata, cəmiyyətə təsiri dövlətin KİV sahəsində müəyyən siyasət yürütməsini şərtləndirir. KİV sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinin iki metoda ayırmaq mümkündür. Onlardan biri olan ideoloji metod artıq tarixin arxivinə çevrilən Sovetlər İttifaqında hökmran olmuşdur. KİV-in partiyanın “kollektiv təbliğatçısı, təşviqatçısı və təşkilatçısı” olduğu bir dövrdə media partiya orqanlarının tabeliyində olmuş, senzurasız mövcudluğu isə KİV-in fəaliyyəti üzərində partiya nəzarətinin həyata keçirilməsini təmin etmişdir. Belə bir standart vəziyyət SSRİ-nin tərkibinə daxil olan bütün dövlətlər, o cümlədən Azərbaycan üçün də

istisnasız olaraq keçərli olmuşdur. SSRİ-nin süqutu ilə KİV üzərində ideoloji nəzarət də aradan qalxdı. Lakin hazırda dünyanın bir sıra avtoritar və totalitar rejimlərinin hakim olduğu ölkələrdə KİV üzərində ideoloji nəzarət həyata keçirilməkdədir.

KİV sahəsində dövlət siyasətinin reallaşmasının iqtisadi metodu da mövcuddur ki, ondan birbaşa və yaxud dolayısı ilə istifadə olunur. Dolayısı, təsir media bazarının dövlət tənzimlənməsini nəzərdə tutur və reklamların, poçt xidmətlərinin və digər güzəştli şərtlərin konsentrasiyasını, tənzimlənməsini özündə ehtiva edir. Birbaşa təsir isə plüralizmin dəstəklənməsi və ya müəyyən media layihələrinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə KİV-ə dotasiya ayrılması şəklində yer alır. Ölkənin media bazarını xaricdən “ıxdal olunan” məqsədli qrant və ianələrdən xilas etmək məqsədilə yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun yaradılması və onun müstəqil mətbuata göstərdiyi kifayət qədər təsirli maliyyə “inyeksiyası” dolayısı ilə dövlətin informasiya siyasətinin düzgün məcrada və xalqı ideoloji əsaslarda yürüdülməsini təmin edir.

Müasir dövrdə KİV həm də cəmiyyətin, müxtəlif sosial qrupların, ayrı-ayrı şəxslərin maraqlarını əks etdirən əsas vasitələrdən biridir. Onun fəaliyyəti vacib ictimai-siyasi əhəmiyyət daşıyır. Çünki auditoriyaya ünvanlanmış informasiyanın xarakteri KİV-in ictimai proseslərə münasibətini də müəyyən edir. Bu səbəbdən əksər politoloqların da etiraf etdiyi kimi, KİV-in funksiyası yalnız informasiya, məlumat verməklə kifayətlənmir, o həm də müəyyən ideyaları, baxışları, təlimləri, siyasi proqramları təbliğ edir və bununla da sosial idarəçilikdə iştirak edir. Başqa sözlə, KİV siyasətin əsas subyektlərindən birinə çevrilir, ictimai rəyin formalaşdırılması ilə müəyyən sosial quruluşun işlənilməsində yaxından iştirak edir. Bu mənada informasiya siyasətinin subyekt kimi istənilən sivil dövlət tərəfindən KİV-in fəaliyyətinə xüsusi diqqət yetirilir. Həmçinin, belə bir məqam da yaddan çıxarılmamalıdır ki, informasiya siyasətinin hazırlanması və həyata keçirilməsində bir vasitə olaraq KİV müstəsna rol oynayır. İnformasiya siyasəti isə subyektin informasiyanın bütün növlərinin formalaşdırılması, emalı, saxlanması və yayılması yolu ilə cəmiyyətdə öz maraqlarını aktuallaşdırması və reallaşdırmasıdır [8].

Hazırda informasiya texnologiyalarının dinamik inkişafı ilə bağlı olaraq dövlətin media sahəsində siyasətinin əsas istiqamətlərini məzmununda da bir sıra dəyişikliklər baş vermişdir. Burada ilk növbədə informasiyalaşdırma amilinə diqqət yetirmək vacibdir. Bu amilin məğzində dayanan əsas cəhət informasiya-kommunikasiya texnologiyalarını tətbiq etməklə vətəndaşların informasiya tələbatının ödənilməsi üçün optimal şəraitin yaradılmasıdır. İndi müasir dünyada sürətli tərəqqini şərtləndirən əsas məqamlardan biri məhz bununla bağlıdır. Hazırda informasiya cəmiyyətinə istiqamətlənmiş yolun bəşəriyyətin gələcəyinə gedən yol olduğu artıq heç kimdə şübhə doğurmur. İnformasiya cəmiyyətinin əsas xüsusiyyətləri sırasına aşağıdakılar aid edilir: global informasiya mühitinin yaradılması; informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından kütləvi istifadə edilməsi; sosial və iqtisadi fəaliyyətin yeni formalarının yaranması; informasiyanın əmtəyə çevrilməsi; informasiya və bilik bazarının yaradılması və inkişafı; təhsil sisteminin təkmilləşməsi, beynəlxalq, milli və regional səviyyədə informasiya mübadiləsi sistemlərinin imkanlarının

genişlənməsi hesabına peşə və ümumi mədəniyyət səviyyəsinin artması; demokratik inkişafın vacib şərti sayılan vətəndaşların və sosial institutların məlumat almaq, onu yaymaq və istifadə etmək kimi hüquqlarını təmin edən mühitin yaradılması.

Müasir informasiya və telekommunikasiya texnologiyalarının inkişafı, Azərbaycanın kosmik sənaye ölkəsinə çevrilməsi də bu mərhələnin əsas xüsusiyyətlərindəndir. Çünki bütün bunlar informasiyaya cəmiyyətin çıxışını daha mütəhərrik hala gətirməklə yanaşı, yeni informasiya mühitinin formalaşdırılması ilə xarakterizə edilir. Digər tərəfdən, o da nəzərə alınmalıdır ki, Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı, hüquqi islahatların keyfiyyətcə yeni mərhələyə daxil olması, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun dərinləşməsi və siyasi plüralizmin genişlənməsi cəmiyyətdə informasiyaya olan ictimai tələbatı daha da artırır ki, bu da dövlət informasiya siyasətinin məzmununa daha geniş müstəvidə təsir göstərməyə başlayır.

Beləliklə, bütövlükdə informasiya sektorunun cəmiyyət həyatında rolu daha da böyüyür. İnformasiya sektoru telekommunikasiya, informasiya sistemlərini və kütləvi informasiya vasitələrini, habelə hər növ (işgüzar, əyləncəli, elmi-tədris, xəbər və sair) informasiyaların yaradılması, mühafizəsi, işlənilməsi, nümayişi, ötürülməsi ilə bağlı istehsalın və münasibətlərin məcmusunu əhatə edir [7].

Hazırda ölkəmizdə dövlət tərəfindən geniş məzmunlu informasiya siyasəti həyata keçirilməkdədir. Onun əsasını vahid informasiya-telekommunikasiya məkanının yaradılması təşkil edir. Dövlət informasiya siyasətinin əsas vəzifələrini isə belə təsnifləşdirmək mümkündür:

- informasiya-telekommunikasiya infrastrukturunun modernləşdirməsi və onların inkişaf etdirilməsi;
- milli informasiya resurslarından səmərəli istifadə, onlara azad çıxışın təmin edilməsi;
- vətəndaşların ictimai əhəmiyyət kəsb edən informasiyalarla təmin olunması;
- müstəqil kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafı;
- informasiya cəmiyyətinin qurulması üçün zəruri normativ hüquqi bazanın yaradılması.

Bütün sivil ölkələrdə olduğu kimi, informasiya cəmiyyətinə keçid üçün ölkədə əlverişli şəraitin yaradılması Azərbaycan dövlətinin informasiya siyasətinin başlıca məqsədlərindən biridir. Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin qurulması dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən birini təşkil edir. Hazırda təkcə Azərbaycanda yox, dünya səviyyəsində cəmiyyətin informasiyalaşdırılması siyasəti və bunu özündə ehtiva edən sosial-iqtisadi, elmi-texniki proses xüsusi diqqət mərkəzindədir və geniş tədqiqat predmetinə çevrilmişdir.

İnformasiyalaşdırmanın uğurlu elmi tərəfi A.D. Ursul tərəfindən verilmişdir: “İnformasiyalaşdırma – informasiya cəmiyyətini qurmaq məqsədilə informasiyanı idarəetmə resursu kimi əldə edən və informasiya vasitələrinin köməyiylə inkişaf etdirilən sistemli fəaliyyət prosesidir. Bunun əsasında sivilizasiyanın növbəti mütərəqqi forması yaranır” [9].

Müasir dünya təcrübəsi birmənalı şəkildə təsdiq edir ki, informasiya cəmiyyətinə keçid üçün əlverişli şəraitin yaradılmasında dövlət aparıcı rol oynayır və müvafiq qanunvericilik bazasının formalaşdırılması, mütəmadi olaraq təkmilləş-

dirilməsi, ölkə daxilində informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə bağlı fəaliyyəti bunu təsdiq edir. Xüsusilə də, Azərbaycanın mövcud olduğu regionda kosmik sənayeyə malik ilk dövlət olması bu sahədə ona xeyli üstünlüklər qazandırır. Bunun nəticəsidir ki, cəmiyyətin informasiyalaşdırılması prosesinin ölkəmizdə daha geniş vüsət alacağı proqnozlaşdırılır.

Hazırda dövlət informasiya siyasətinin bir sıra bazis elementləri də özünü açıq şəkildə biruzə verməkdədir. Buna misal olaraq informasiya siyasəti ilə bağlı görülən bütün əsas tədbirlərin dövlət və cəmiyyət, onun strukturları arasında açıq müzakirə predmetinə çevrilməsini, ictimai rəyin nəzərə alınmasını göstərmək olar. Eyni zamanda, cəmiyyətdə tutduğu mövqedən asılı olmayaraq, informasiya fəaliyyətinin bütün iştirakçılarının marağı bu siyasətdə nəzərə alınır. Lakin burada ən başlıca maraq faktoru Azərbaycan vətəndaşlarının sosial maraqlarının təmin edilməsi ilə bağlıdır. Sosial sferada informasiyanın inkişafına yönələn siyasətin suybektlərinə dövlət tərəfindən maliyyə və digər maddi yardım göstərilməsi də mühüm element kimi qeyd olunmalıdır. Müasir Azərbaycan üçün informasiya siyasəti sferasında əsas cəhətlərdən biri vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı, dövlət və cəmiyyət, hakimiyyət və xalq arasında konstruktiv dialoqun qurulması istiqamətində mühüm nailiyyətlərin əldə olunmasıdır. Ən nəhayət, dövlətin informasiya siyasətinin əsas bazis elementlərindən biri kimi informasiya sferasında qarşıya çıxan istənilən problemin həlli üçün administartiv deyil, hüquqi çözümlərin prioritet olması qeyd edilməlidir. İstənilən halda isə aydın görünür ki, informasiya siyasəti müasir cəmiyyətin sosial strukturuna söykənir.

Hazırda Azərbaycanın sosial inkişafının əsas məqsədlərindən biri açıq informasiya cəmiyyətinin qurulmasıdır. Bu kontekstdə sosial və siyasi proseslərə getdikcə daha çox insan cəlb edilir. Məsələyə beynəlxalq miqyasda yanaşdıqda demək olar ki, bu hal Azərbaycanın Avroatlantik məkana inteqrasiya prosesini daha da sürətləndirir, qloballaşma prosesinə ölkəmizi daha intensiv formada cəlb edir, beynəlxalq informasiya mübadiləsinə zəmin yaradır.

ƏDƏBİYYAT

- [1] В.Д.Попов, “Информациология и информационная политика,” Москва, РАГС, 2001.
- [2] Ю.А. Нисневич, “Информация и власть,” Москва, Мысль, 2000.
- [3] Индустрия российских средств массовой информации. Проект доклада на общероссийской отраслевой конференции “Индустрия СМИ: направления реформ”, Москва, 2000.
- [4] Heydər Əliyev. “Oqonyok” jurnalının Azərbaycana həsr olunmuş xüsusi nömrəsinin təntənəli təqdimat mərasimində nitqi, Azərbaycan Tarixi Muzeyi, 1 iyun 1996.
- [5] Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, Bakı, 2009.
- [6] “Azərbaycan Respublikasında söz, fikir və məlumat azadlığının təmin edilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 6 avqust 1998.
- [7] Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 2008-ci il 31 iyul tarixli Sərəncamı.
- [8] В.Д. Попов, Информациология и информационная политика. Москва, РАГС, 2001.
- [9] А.Д. Урсул, Информатизация общества. Москва, Наука, 1990.